

Andrzej Baliński¹

Zastosowanie popiołu lotnego ze spalania węgla kamiennego jako osnowy ziarnowej mas formierskich utwardzanych chemicznie

Piasek kwarcowy (SiO_2) o określonym składzie granulometrycznym i posiadający dopuszczalne ilości zanieczyszczeń związkami chemicznymi mającymi wpływ na jego ognioodporność oraz wartość wskaźnika pH jest jednym z podstawowych surowców stosowanych przy wytwarzaniu form i rdzeni odlewniczych stosowanych w produkcji odlewów ze stopów żelaza i metali nieżelaznych. Jako lepsze osnowy ziarnowej stosuje się materiały takie jak bentonit, a w przypadku mas wiązanych chemicznie lub termicznie spoiwa nieorganiczne (np. uwodniony krzemian sodu) oraz organiczne (np. żywice syntetyczne). Główne wymagania technologiczne stawiane masom formierskim otrzymywanym z tych materiałów, to posiadanie odpowiednich właściwości wytrzymałościowych oraz filtracyjnych, determinowanych wartością współczynnika przepuszczalności (równanie 1), zwanego przepuszczalnością P [1].

$$P = \frac{V \cdot h}{F \cdot p \cdot \tau}, \frac{m^2}{Pa \cdot s} \quad (1)$$

gdzie V jest objętością powietrza przepływającego przez kształtkę walcową o wymiarach ϕ 50 x 50 mm, wykonaną z badanej masy formierskiej w m^3 , h jest wysokością kształtki walcowej w m, F jest powierzchnią przekroju poprzecznego kształtki walcowej w m^2 , p jest ciśnieniem powietrza pod kształtką walcową w Pa, τ jest czasem przepływu powietrza o objętości V przez kształtkę walcową w sekundach.

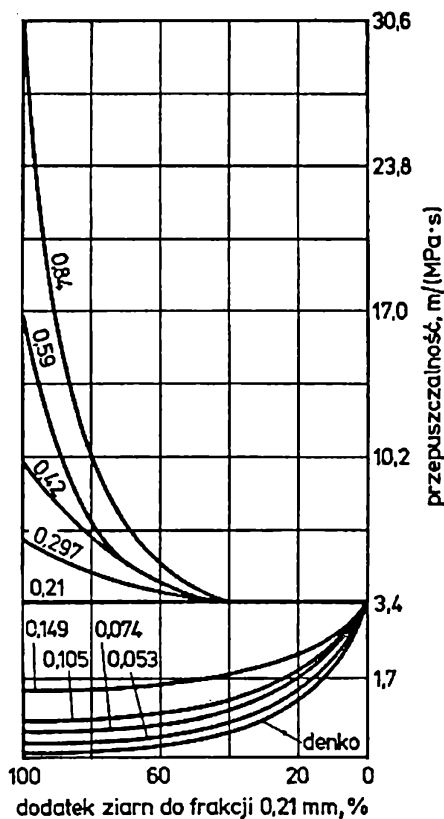
Przepuszczalność masy formierskiej jest to jej zdolność do odprowadzania gazów powstałych w procesie odlewania metalu. Na wartość tego parametru szczególnie wpływa wielkość, kształt oraz jednorodność elementów osnowy ziarnowej mas formierskich. Przepuszczalność tak rozumianego układu wzrasta z kwadratem średniej wielkości ziarna osnowy, zgodnie z zależnością (2) [1]

¹ Dr hab. inż. prof. Akademii Pedagogicznej w Krakowie oraz doc. dr hab. inż. w Instytucie Odlewnictwa w Krakowie.

$$P = c \cdot d_L^2 \quad (2)$$

gdzie d_L jest średnią wielkością ziarna osnowy, określoną na podstawie liczby ziarnistości w mm, c jest stałą.

Na wartość przepuszczalności ma także istotny wpływ jednorodność osnowy ziarnowej (rys. 1) [1].

Rys. 1. Wpływ jednorodności osnowy ziarnowej na jej właściwości filtracyjne płynów (przepuszczalność)

dział do układu w celu uzyskania założonych wartości jego wytrzymałości mechanicznej i tym mniejsza jest efektywność wykorzystania spoiwa.

Badania zastosowania popiołu lotnego jako osnowy mas formierskich, przeprowadzone w Polsce, dotyczyły zarówno popiołów lotnych pochodzących z elektrowni polskich, jak i pracujących w USA [2–6].

Z przebiegu tych krzywych wynika, że zmniejszenie właściwości filtracyjnych (przepuszczalności) układu składającego się z ziaren o jednakowych średnicach jest spowodowane wzrostem ilości frakcji ziarnowej o mniejszych średnicach. Wprowadzenie do układu ceramicznego ziaren o średnicach większych zwiększa przepuszczalność dopiero po przekroczeniu pewnej wartości ich udziału w całym badanym układzie ceramicznym. Przyjmuje się, że w przypadku mas formierskich z lepiszczem bentonitowym, ich przepuszczalność P powinna mieć minimalną wartość około $90 [10^{-8} \cdot \text{m}^2 / \text{Pa} \cdot \text{s}]$, natomiast w przypadku mas ze spoiwami organicznymi, charakteryzującymi się dużą ilością wydzielanych gazów w procesie odlewania, około $200 [10^{-8} \cdot \text{m}^2 / \text{Pa} \cdot \text{s}]$.

Odrębnym zagadnieniem jest wpływ powierzchni właściwej układu ziarnowego mas formierskich na zużycie materiałów wiążących ten układ (lepiszcz, spoiw i utwardzacz). Im większa jest wartość tej powierzchni oraz im większa jest ilość makro- i mikropęknięć, tym więcej spoiwa lub lepiszcza trzeba wprowadzić

W wyniku tych prac badawczych, dotyczących zastosowania niepreparowanych popiołów lotnych, określono wpływ ilości różnego rodzaju popiołu lotnego wprowadzonego do kwarcowej osnowy mas z lepszczem bentonitowym, na właściwości technologiczne tych mas. Przeprowadzono również badania możliwości zastąpienia bentonitu popiołem lotnym wykazującym właściwości adhezyjno-kohezyjne.

Jeden z rodzajów popiołu lotnego wykorzystano również jako zamiennik kwarcowej osnowy ziarnowej, zastosowanej w masach formierskich wiązanych chemicznie. Układem wiążącym zastosowanym w tego rodzaju masach był uwodniony krzemian sodu oraz dioctan glikolu etylenowego. Wyniki badań wskazują na duże możliwości zastosowania odpowiednich klas popiołu lotnego w produkcji form i rdzeni. Jednakże, ze względu na znaczne pogorszenie się właściwości filtracyjnych mas formierskich, istnieje konieczność odpowiedniej preparatyki popiołu lotnego w celu uzyskania osnowy ziarnowej o korzystniejszym składzie granulometrycznym.

Z tego powodu kolejną serię badań nad możliwością zastosowania popiołów lotnych do osnowy wykonano dla wydzielonych frakcji popiołów lotnych (0,2–0,4 mm) poddanych uprzednio procesowi aglomeracji ciśnieniowej.

Aglomeracja popiołu lotnego

Granulacja przy pomocy granulatorów talerzowych i/lub bębnowych jest jedną z tańszych metod scalania materiałów sypkich [7–9]. Jej podstawowymi wadami są przede wszystkim ograniczone możliwości sterowania uziarnieniem otrzymywanego granulatu oraz szeroki rozrzut wymiarów otrzymywanych granul, jak i dość często niski stopień zagęszczenia [8]. Zwiększenie stopnia upakowania materiału można osiągnąć stosując scalanie pod ciśnieniem (brykietowanie). Można je realizować w prasach stemplowych lub walcowych z zastosowaniem walców o różnej geometrii [8, 10]. Aglomerację ciśnieniową zastosowano dla popiołu lotnego ze spalania węgla kamiennego w palenisku pyłowym, o składzie chemicznym SiO_2 – 81,66%, Al_2O_3 – 6,69%, Fe_2O_3 – 4,37%; CaO – 4,29%; SO_3 – 0,287%. W składzie fazowym, obok fazy amorficznej zidentyfikowano kwarc, mullit i hematyt (rys. 2).

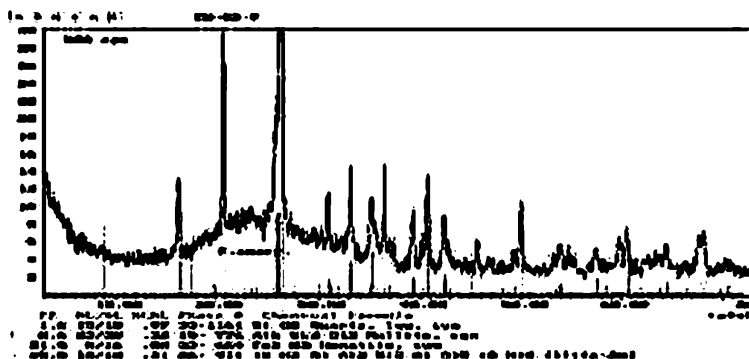
Jako spoiwo aglomeratu zastosowano rozcieńczony wodą (1:3) uwodniony krzemian sodu o module krzemianowym $M=2,0$, gęstości $\rho=1,504 \text{ g/cm}^3$ oraz czasie żelowania w wyniku oddziaływania chemicznego z dioctanem glikolu etylenowego $\tau_k=90 \text{ min}$.

Brykietowanie popiołu lotnego prowadzono na laboratoryjnej prasie walcowej LPW 450 wyposażonej w gładkie pierścienie formujące przy szczelinie między walcami wynoszącej 3 mm i prędkości obwodowej walców równej 0,1 m/s [11].

Średnia wartość nacisku jednostkowego w czasie pierwszego prasowania dla kolejnych prób wynosiła około 50 MPa, zaś w czasie drugiego przejścia wartość nacisku jednostkowego była znacznie wyższa i wynosiła około 90 MPa.

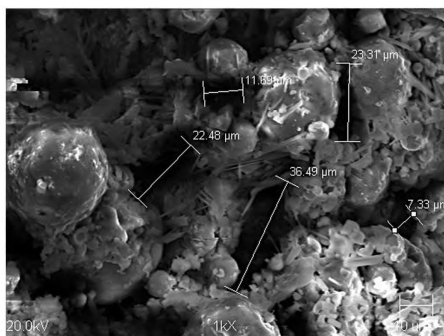
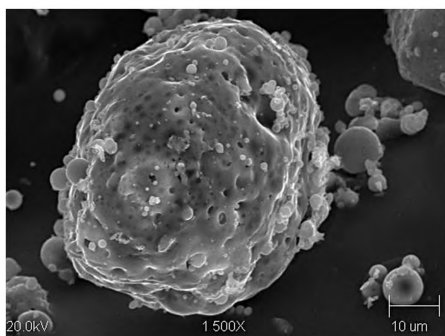
Wypraski po scaleniu sezonowano przez 24 godziny dla uzyskania odpowiedniej wytrzymałości. Dla otrzymania scalonego materiału o wymiarach w przedziale 0,2–0,4 mm, otrzymane wypraski zostały poddane procesowi rozdrabniania przy wykorzystaniu trzech laboratoryjnych urządzeń rozdrabniających, a mianowicie kruszarki młotkowej, dezintegratora palcowego i młyna walcowego.

Przeprowadzono badania fizykochemiczne i teksturalne popiołu lotnego wyjściowego i otrzymanego z niego aglomeratu ciśnieniowego.

Rys. 2. Rentgenogram badanego popiołu lotnego

Procentowy udział ziaren popiołu lotnego wyjściowego i aglomeratu ciśnieniowego popiołu lotnego o wielkości ziaren 0,2–0,4 mm, określony za pomocą aparatu IPS-U (Infrared Particle Sizer), wynosi odpowiednio: $D_{10} = 15,3$ i $161,7$; D_{50} (mediana) = $40,2$ i $205,0$; $D_{90} = 123,0$ i $207,7$; $S_{cum} [m^2/g] = 0,0634$ i $0,0134$. Wartości gęstości popiołu lotnego wyjściowego i aglomeratu ciśnieniowego popiołu lotnego, określone za pomocą aparatu AccuPyc 1330V.01 firmy Micrometrics (d_{He}) oraz aparatu skonstruowanego na Wydziale Paliw i Energii AGH [20] (d_{Hg}) wynoszą odpowiednio: $d_{Hg} [g/cm^3] = 0,8339$ i $1,4680$; $d_{He} [g/cm^3] = 3,0275$ i $2,3842$. Powierzchnia właściwa S_{BET} wyznaczona z niskotemperaturowej adsorpcji azotu jako adsorbatu w zakresie jego ciśnień względnych, p/p_0 , wynoszącym 0,6–0,20, w temperaturze ciekłego azotu, za pomocą aparatu ASAP 2010 V4,00 G firmy Micrometrics, wynosi dla popiołu lotnego wyjściowego i aglomeratu ciśnieniowego popiołu lotnego odpowiednio: $S_{BET} [m^2/g] = 4,759$ i $3,391$, natomiast porowatość ogólna $E [cm^3/g] = 0,869$ i $0,263$.

Rys. 3. Ziarno wyjściowego popiołu lotnego. **Rys. 4.** Aglomerat popiołu lotnego. Mikroskop skaningowy, powiększenie 1500 x   Mikroskop skaningowy, powiększenie 1000 x

Dodatkowo, dla popiołu lotnego wyjściowego oraz otrzymanych aglomeratów wykonano zdjęcia mikroskopowe ich powierzchni, a także wzdłużnych oraz poprzecznych przekrojów na skaningowym mikroskopie elektronowym JEOL 5500 LV pracującym w zakresie powiększeń od 18x do 300 000x, przy maksymalnej rozdzielczości 4 nm, wyposażonym w system EDS (spektrometria energii dyspersyjnej) firmy IXRF (USA) do mikroanalizy rentgenowskiej (rys. 3, 4).

Na podstawie powyższych obserwacji można stwierdzić, że aglomeracja ciśnieniowa w przypadku materiału takiego jak popiół lotny powoduje stosunkowo niewielkie zmiany powierzchni właściwej przy spadku porowatości ogólnej, w wyniku powstawania porowatości wtórnej (międzyziarnowej). Inaczej mówiąc, obecne w popiele „małe” pory w procesie grudkowania są zamykane przez lepisczce – szkło wodne, z wytworzeniem porowatości makro, zaś scalanie pod ciśnieniem powoduje powstawanie wtórnych, małych porów, których obecność w ciałach porowatych determinuje wielkość powierzchni właściwej [12].

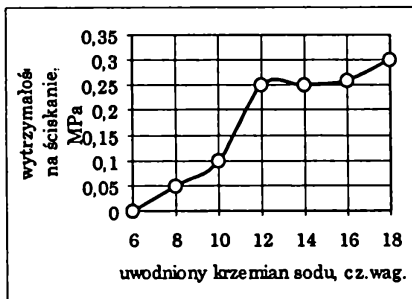
Próby zastosowania popiołu lotnego jako osnowy mas formierskich

Agglomerat ciśnieniowy popiołu lotnego o wielkości ziaren 0,2–0,4 mm zastosowano jako osnowę mas formierskich do produkcji rdzeni i form wytwarzanych w procesie utwardzania uwodnionego krzemianu sodu (jako spoiwa) bezwodnikiem kwasu węglowego („Proces CO₂”). Spoiwo wprowadzano w skład masy formierskiej w ilości od 6% wag. do 18% wag., co 2% wag. Próbkę masy formierskiej o wymiarach $\phi 50 \times 50$ mm wykonano w sposób standardowy, z zastosowaniem automatycznego urządzenia zagęszczającego typ LUA. Wydajność przepływu gazowego utwardzacza (CO₂) była stała i wynosiła 30 l/min, a czas utwardzania wynosił 60 sekund. Wytrzymałość na ściskanie uzyskanych próbek mas formierskich określono za pomocą apa-

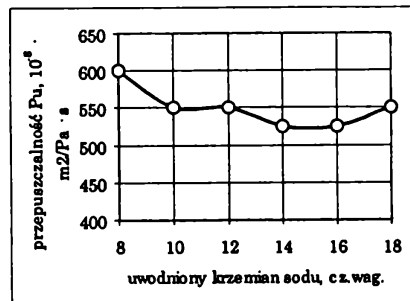
ratu LRuE-2e, natomiast ich zdolność do filtracji gazu (przepuszczalność) za pomocą aparatu LPiR-2e. Wyniki badań wytrzymałości na ściskanie oraz przepuszczalności uzyskanych próbek przedstawiono w tabeli 1 oraz na rysunkach 5 i 6.

Uwodniony krzemian sodu [cz.wag.]	R_c^*	P^*
6	0	0
8	0,05	600
10	0,1	550
12	0,25	550
14	0,25	525
16	0,26	525
18	0,30	550

Tabela 1. Wytrzymałość na ściskanie oraz przepuszczalność mas formierskich wykonanych w układzie „aglomerat popiołu lotnego – uwodniony krzemian sodu R145”S”/M1,0” utwardzanych CO_2

Rys. 5. Wpływ dodatku uwodnionego krzemianu sodu utwardzonego CO_2 na wytrzymałość na ściskanie próbek mas formierskich wykonanych z zastosowaniem aglomeratu ciśnieniowego popiołu lotnego

Rys. 6. Wpływ dodatku uwodnionego krzemianu sodu utwardzonego CO_2 na przepuszczalność próbek mas formierskich wykonanych z zastosowaniem aglomeratu ciśnieniowego popiołu lotnego

Wnioski

1. Zastosowanie procesu aglomeracji ciśnieniowej popiołu lotnego powstałego ze spalania węgla kamiennego umożliwia uzyskanie osnowy ziarnowej mas formierskich o założonej wielkości ziarna.

2. Gęstość uzyskanych aglomeratów d_{Hg} oraz d_{He} zwiększa się o około 20%, powierzchnia właściwa S_{BET} zmniejsza się o około 30%, natomiast porowatość ogólna

E zmniejsza się o około 70% w porównaniu do analogicznych parametrów popiołu lotnego nie poddanego procesowi aglomeracji.

3. Z uwagi na stosunkowo niewielkie zmniejszenie wartości powierzchni właściwej aglomeratu ciśnieniowego (o około 30%) w porównaniu do popiołu lotnego nie poddanego procesowi aglomeracji, uzyskanie mas formierskich z osnową w postaci popiołu lotnego aglomerowanego ciśnieniowo wymaga zastosowania zwiększonej ilości spoiwa (12 cz.wag.) w postaci uwodnionego krzemianu sodu, w celu uzyskania poprawnych technologicznie właściwości wytrzymałościowych.

4. Przepuszczalność próbek mas formierskich wykonanych z udziałem aglomerowanego ciśnieniowo popiołu lotnego jest bardzo dobra. Współczynnik przepuszczalności P_u dla całego badanego zakresu wynosi od około 500 do około 600 [$10^{-8} \text{ m}^2 / \text{Pa} \cdot \text{s}$].

(Przeprowadzone badania zostały wykonane w ramach projektu badawczego nr 3 T08B 063 27, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego).

Podziękowanie

Autor pragnie wyrazić podziękowanie Pani Dr Ewie Wiśła-Walsh z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, Wydział Inżynierii Mechanicznej i Robotyki, za współpracę podczas realizacji badań opisanych w niniejszym artykule.

Bibliografia

- [1] Lewandowski L., *Masy formierskie i rdzeniowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991
- [2] <http://www.cpmash.com> (02.10.2002)
- [3] Sobczak J., Sobczak N., Przysaś G., *Zastosowanie materiałów odpadowych w odlewnictwie na przykładzie popiołów lotnych*, Instytut Odlewnictwa, Kraków 1999
- [4] Sobczak J., Baliński A., Darlak P., Szolc M., *Fly ash for synthesis of foundry sands in mould and core production*, Report for Energy Industries of Ohio, Instytut Odlewnictwa, Kraków 2002
- [5] <http://wwri.nrcce.wvu.edu/FinalReports/CBRCE/CBRCE42pdf> (01.10.2002)
- [6] Baliński A., Sobczak N., Radziwiłł W., Nowak R., *Badania oddziaływania ciekłego stopu aluminium z popiołem lotnym, jako osnową ziarnową mas formierskich*, International Conference, Podbanske (Slovakia) 2006
- [7] Gazarek M., Premur V., *Pelletising of Fine Industrial Solid Wastes: A Contribution to the Protection of the Environment*, XVII International Mineral Processing Congress, Sydney, 23–28 May, 1993, pp. 1473–1477

- [8] Pietch W., *Size Enlargement by Agglomeration*, Wiley, New York 1991
- [9] Baykal G., Doven A.G., *Utilization of fly ash by pelletization process; theory, application areas and research results*, Resources, Conservation and Recycling 30 (2000), pp. 59–77
- [10] Guigon P., Simon O., *Roll press design—influence of force feed systems on compaction*, Powder Technology 130 (2003), pp. 41–48
- [11] Hryniewicz M., *Metoda doboru pras walcowych oraz założeń do ich modernizacji lub konstrukcji*. Rozprawy monografie, Wydawnictwa AGH, Kraków 1997
- [12] Kielski A., Wisła E., Wodnicka K., *Badania krajowych surowców węglanowych pod kątem ich przydatności do wytwarzania sorbentów do odsiarczania spalin*, „Materiały Ogniowale” 1996, 48, 3, s. 103–109

Utilization of the fly-ash from pit-coal combustion as grain of the chemically-hardened moulding sands

Abstract

The article presents the physicochemical, structural and textural proprieties of the fly-ash and the fly-ash after the pressure agglomeration. The obtained agglomerate was used as grain of moulding sands with the hydrated sodium silicate as a binder hardened by gaseous CO₂. It is ascertained that it is possible to obtain suchlike moulding sands with suitable technological properties (compression strength and permeability).

Key words: fly-ash, agglomeration, moulding sands, strength, permeability